A. CHEKHOV VÀ M. GORKY

Những Bậc Thầy Truyện Ngắn Nga

V.N.

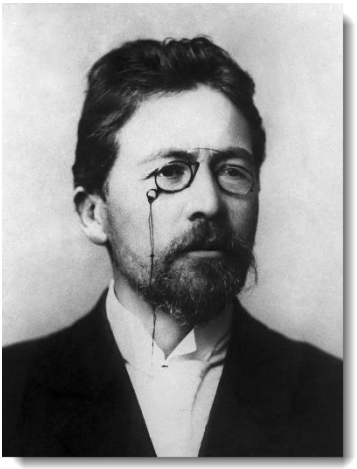

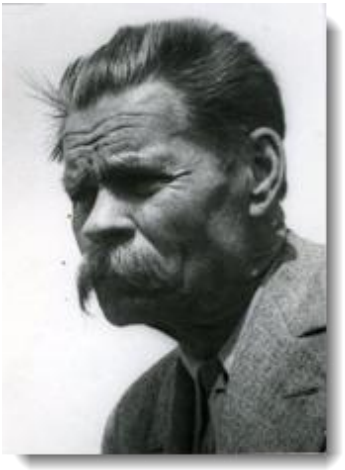

Các em học sinh thân mến. Ngày xưa khi còn ngồi dưới mái trường trong nước, các em chỉ được đọc truyện ngắn Nga của nhà văn Maxim Gorky. Ngày nay ngồi dưới mái trường hải ngoại, các em được đọc truyện ngắn Nga của nhà văn Anton Chekhov. Không phải ai cũng được sống trong hai thế giới như vậy để có một sự cảm nhận hai chiều. Vì thế hôm nay chúng ta sẽ nhìn lại và so sánh hai nhà văn lớn này của văn học Nga.

Hai nhà văn Anton Chekhov và Maxim Gorky thường được đặt cạnh nhau vì đều là những tên tuổi lớn của văn học Nga cuối thế kỷ XIX – đầu thế kỷ XX, đều đặc biệt quan trọng đối với *truyện ngắn*, và Gorky còn chịu ảnh hưởng trực tiếp từ Chekhov. Nhưng nếu Chekhov là nhà văn của *những khoảnh khắc nhỏ bé mà hé mở cả một đời người*, thì Gorky là nhà văn của *những con người bị đời xô xuống đáy nhưng vẫn muốn đứng dậy*. Hai người cùng nhìn vào nước Nga, nhưng nhìn từ hai phía khá khác nhau.

... Một cái nhìn tổng quát

Sinh – mất	**Anton Chekhov**	1860–1904
	Maxim Gorky	1868–1936
Xuất thân	**Anton Chekhov**	Gia đình tiểu thương, cha nghiêm khắc, từng là nông nô
	Maxim Gorky	Tuổi thơ cực nghèo, mồ côi sớm
Học vấn	**Anton Chekhov**	Được học trường phổ thông, tốt nghiệp y khoa
	Maxim Gorky	Hầu như tự học
Nghề nghiệp	**Anton Chekhov**	Bác sĩ, nhà văn, nhà viết kịch
	Maxim Gorky	Nhà văn, nhà báo, nhà hoạt động chính trị
Con đường đến văn chương	**Anton Chekhov**	Viết truyện hài để kiếm sống rồi chuyển dần sang văn chương nghiêm túc
	Maxim Gorky	Lang bạt, làm đủ nghề rồi viết về những người dưới đáy xã hội

Chủ đề chính	**Anton Chekhov**	Đời sống thường nhật, cô đơn, tình yêu, thất vọng, phẩm giá, thời gian
	Maxim Gorky	Nghèo đói, áp bức, người cùng khổ, nổi loạn, tự do, phẩm giá, cách mạng
Đặc điểm truyện	**Anton Chekhov**	Ít cốt truyện, nhiều tâm lý và không khí
	Maxim Gorky	Cốt truyện rõ hơn, nhân vật mạnh, xung đột xã hội rõ
Giọng văn	**Anton Chekhov**	Kín đáo, lạnh mà thương, hài mà buồn
	Maxim Gorky	Mạnh, nóng, hùng biện, đôi khi lãng mạn và bi tráng
Chính trị	**Anton Chekhov**	Thận trọng, không thích văn chương biến thành khẩu hiệu
	Maxim Gorky	Ngày càng dấn sâu vào chính trị và cách mạng
Ảnh hưởng	**Anton Chekhov**	Cách mạng hóa truyện ngắn và kịch hiện đại
	Maxim Gorky	Góp phần hình thành văn học Xô viết và văn học vô sản
Tầm vóc quốc tế	**Anton Chekhov**	Một trong những bậc thầy lớn nhất của truyện ngắn thế giới
	Maxim Gorky	Một trong những nhà văn Nga có ảnh hưởng lớn nhất tới văn học chính trị – xã hội thế kỷ XX

Chekhov được *Britannica* xem là bậc thầy của truyện ngắn hiện đại, đặc biệt bởi khả năng dùng một kỹ thuật tưởng như đơn giản để đi sâu vào động cơ kín đáo của con người.

Gorky thì đi theo một con đường gần như đối nghịch: từ tuổi thơ nghèo khổ, lang bạt qua nhiều nghề, ông tích lũy một vốn sống trực tiếp về tầng lớp cùng khổ rồi biến nó thành văn chương.

... Xuất thân: một người được học hành, một người tự học trong đời

... Chekhov: từ cửa hàng tạp hóa đến trường y

Anton Pavlovich Chekhov (Антон Павлович Чехов) sinh năm 1860 tại Taganrog. Cha ông là một chủ cửa hàng tạp hóa nghèo, nghiêm khắc và sùng đạo. Chekhov phải làm việc trong cửa hàng, tham gia ca đoàn nhà thờ. Tuổi thơ ấy không phải là một tuổi thơ êm đềm, nhưng về sau lại trở thành một kho ký ức phong phú cho nhà văn.

Điểm rất quan trọng là Chekhov được học hành chính quy. Ông học trung học ở Taganrog rồi năm 1879 lên Moskva học y khoa. Năm 1884 ông tốt nghiệp bác sĩ. Và đây là một trong những điều thú vị nhất về Chekhov: Ông không phải nhà văn sống nhờ văn chương. Ông là bác sĩ viết văn. Nhưng tiền viết văn lại giúp ông nuôi cả gia đình.

Trong thời gian học y, Chekhov viết những truyện hài

rất ngắn cho các báo và tạp chí để kiếm tiền. Vì thế, ông có một sự rèn luyện đặc biệt: *biết kể một câu chuyện trong vài trăm hoặc một ngàn chữ.*

Chính thứ nghề tưởng như "viết báo kiếm cơm" ấy lại góp phần tạo nên nghệ thuật truyện ngắn Chekhov sau này.

... Gorky: trường đại học của ông là... cuộc đời

Gorky sinh năm 1868 tại Nizhny Novgorod, tên thật là Aleksey Maksimovich Peshkov (Алексей Максимович Пешков). Ông mất cha mẹ từ rất sớm và phải làm đủ nghề để sống. Thợ học việc, phụ việc cửa hàng giày, làm vườn, đầu bếp trên tàu, thợ bánh, người bán hàng rong...

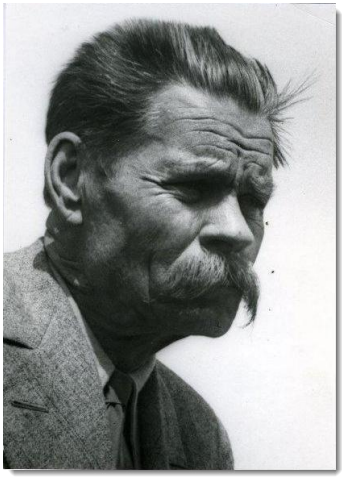

Ông lang thang khắp nước Nga và tiếp xúc trực tiếp với công nhân, nông dân, dân nghèo, người vô gia cư, kẻ trộm, người say rượu, những kẻ bị xã hội đẩy ra bên lề. Vì thế, nếu Chekhov học con người bằng con mắt của bác sĩ, thì Gorky học con người bằng đôi chân của kẻ lang thang.

Tên bút hiệu Gorky (Горький) có nghĩa là "cay đắng". Cái tên ấy gần như là một tuyên ngôn văn chương.

... Hai cách sống: bác sĩ và kẻ phiêu bạt

Đây là điểm khác biệt rất thú vị. Chekhov là người thích quan sát. Gorky là người thích trải nghiệm.

Chekhov có đời sống tương đối ổn định hơn. Ông có phòng khám, có nhà, có gia đình, có bạn bè văn nghệ sĩ, có điền trang Melikhovo.

Trong những năm 1892–1898, Melikhovo trở thành trung tâm đời sống của ông. Tại đây ông vừa chữa bệnh, làm công việc xã hội, vừa viết hàng loạt truyện quan trọng. Nhưng Chekhov không phải một "ông nhà văn tháp ngà". Ông tham gia cứu trợ nạn đói, làm công tác y tế, quan tâm đến đời sống nông dân. Nghề bác sĩ khiến ông tiếp xúc với bệnh tật, nghèo khổ và cái chết hằng ngày.

Điều này giải thích một phần vì sao văn ông ít lên án mà nhiều quan sát.

Gorky thì ngược lại. Ông đã đi vào đời sống xã hội bằng chính thân phận của mình. Ông từng sống như những người ông viết. Bởi vậy, khi Gorky viết về một kẻ lang thang, một người lao động, một tên trộm hay một người bị xã hội ruồng bỏ, ông không đứng ngoài nhìn xuống. Ông đã từng ở cùng phía với họ.

Đó là một nguồn sức mạnh rất lớn của văn chương Gorky. Britannica ghi nhận vốn hiểu biết trực tiếp và đặc biệt sâu rộng của ông về những tầng lớp "dưới đáy" của xã hội Nga.

... Chekhov nhìn "con người"; Gorky nhìn "con người trong xã hội"

Đây có lẽ là khác biệt căn bản nhất. Chekhov thường hỏi: *Con người này đang cảm thấy gì?* Gorky thường hỏi: *Tại sao con người này lại phải sống như thế?*

Một nhân vật Chekhov có thể là một viên chức nhỏ, một bác sĩ, một giáo viên, một quan chức, một bà vợ, một cô gái, một người đàn ông cô độc, một nông dân, một linh mục. Không cần phải có một "biến cố lớn". Chỉ cần một cuộc gặp, một bữa ăn, một chuyến xe, một lá thư, một con chó, một căn phòng, một buổi tối... Và Chekhov cho ta thấy cả một đời người phía sau cái nhỏ bé ấy.

Gorky thì thường đặt nhân vật trong một xung đột xã hội. Người nghèo chống lại nghèo đói. Người lao động chống lại sự bóc lột. Con người chống lại sự nhục nhã. Kẻ lang thang chống lại xã hội. Con người chống lại số phận. Và về sau, cá nhân chống lại một trật tự xã hội cũ để hướng tới một xã hội mới.

Đó là lý do tại sao văn Gorky dễ đi vào những vấn đề giai cấp, xã hội và cách mạng hơn Chekhov.

... Cốt truyện: Chekhov làm "ít chuyện" thành nhiều chuyện

Đây là một trong những cuộc cách mạng quan trọng nhất của Chekhov. Một truyện truyền thống thường cần:

mở đầu → biến cố → xung đột → cao trào → kết thúc.

Chekhov thường làm khác. Ông có thể bắt đầu khi "chuyện lớn" đã xảy ra hoặc sắp xảy ra. Rồi... chẳng có gì thật sự "xảy ra" theo nghĩa thông thường, nhưng bên trong con người lại xảy ra rất nhiều chuyện.

Chẳng hạn *The Lady with the Dog* (*Người đàn bà có con chó nhỏ*). Thoạt nhìn, chỉ là câu chuyện ngoại tình giữa Dmitri Gurov và Anna Sergeyevna. Nhưng Chekhov không biến nó thành một *melodrama*. Ông quan tâm đến tình yêu đến muộn, sự giả dối của đời sống xã hội, nhu cầu được sống thật, sự chia đôi giữa đời sống bên ngoài và đời sống bên trong.

Cái đáng kể không phải là "Hai người có yêu nhau hay không?" mà là hai con người ấy sẽ làm gì với tình yêu mà họ đã bất ngờ tìm thấy?

... Gorky thích những nhân vật "đứng lên"

Gorky cũng có những nhân vật phức tạp, nhưng năng lượng của ông khác. Nhân vật Gorky thường có *thân phận* và *ý chí*.

Trong những truyện đầu như *Chelkash* và *Twenty-Six Men and a Girl*, ông đặc biệt chú ý tới những người ở bên lề xã hội. Nhân vật của ông thường mang trong mình một câu hỏi “Có thể sống một đời khác hay không?” Đây là nơi Gorky chuyển từ *chủ nghĩa hiện thực* sang một thứ *lãng mạn xã hội*.

Con người có thể nghèo, bẩn, say rượu, phạm tội, bị xã hội khinh rẻ... nhưng vẫn có thể có *phẩm giá.*

Và quan trọng hơn *vẫn có thể thay đổi đời mình.*

... Phong cách: một người như bác sĩ, một người như diễn giả

Có một cách ví von khá tiện để nhớ. Chekhov viết như bác sĩ khám bệnh. Ông không la hét: "Đây là một người xấu!" Ông quan sát. Hỏi. Nghe. Ghi nhận. Và để độc giả tự kết luận.

Britannica đặc biệt nhấn mạnh tính chính xác, cô đọng, quan sát kỹ lưỡng và khả năng đi sâu dưới bề mặt đời sống của Chekhov.

... Gorky viết như một người diễn thuyết trước đám đông.

Ông thích hình ảnh mạnh, tính tương phản, những câu văn giàu cảm xúc, nhân vật có cá tính lớn, những cuộc đối thoại mang tính tư tưởng, những cảnh nghèo khổ và dữ dội, những biểu tượng của tự do và phản kháng.

Đó cũng chính là điểm mạnh và điểm yếu của Gorky.

Các nghiên cứu và tổng thuật về ông ghi nhận sức mạnh của ông trong việc làm cho nhân vật sống động và miêu tả thế giới "dưới đáy", nhưng đồng thời cũng phê bình khuynh hướng đôi khi quá nhấn mạnh hiệu quả cảm xúc và triết lý.

Nói vui một chút Chekhov đưa nhiệt kế vào nách nhân vật. Gorky đập tay xuống bàn và hỏi: "Tại sao anh phải sống như thế này?"

... Họ cũng gặp nhau ngoài đời

Điều thú vị là Gorky không phải người xa lạ với Chekhov. Hai người quen biết nhau và Gorky rất kính trọng Chekhov. Gorky từng viết hồi ký về Chekhov và Tolstoy; những chân dung văn học ấy về sau được đánh giá là một phần đáng kể trong di sản của ông. Ảnh hưởng của Chekhov đối với Gorky cũng đặc biệt rõ trong *kịch*. Gorky chịu ảnh hưởng từ nghệ thuật sân khấu Chekhov, trong khi chính Gorky về sau trở thành một trong những nhân vật quan trọng của nền văn học Xô viết.

Có thể nói Chekhov là một trong những người đã mở cửa cho Gorky bước vào văn học hiện đại; Gorky sau đó đi qua cánh cửa ấy vào một thế giới chính trị hoàn toàn khác.

... Một bước ngoặt mà Chekhov không có: Cách mạng

Đây là khác biệt lịch sử cực lớn.

Chekhov chết năm 1904, trước Cách mạng 1905 và hơn mười năm trước Cách mạng Nga 1917.

Gorky sống đến 1936. Ông chứng kiến Cách mạng 1905, những năm đàn áp của chế độ Nga hoàng, Cách mạng 1917, Nội chiến, sự thành lập Liên Xô, Lenin, Stalin, sự hình thành nền văn học Xô viết.

Gorky tham gia phong trào cách mạng, từng bị bắt và lưu đày; năm 1906 ông ra nước ngoài, trong thời gian đó có chuyến đi Mỹ và viết *Mother*.

Sau 1917, quan hệ của ông với chính quyền Bolshevik và sau đó là chính quyền Xô viết khá phức tạp. Ông có lúc phê phán, có lúc hợp tác; ông sống ở Ý trong một thời gian dài rồi trở lại Liên Xô.

Năm 1934, ông trở thành chủ tịch đầu tiên của Hội Nhà văn Liên Xô, đóng vai trò quan trọng trong việc hình thành và định chế hóa chủ nghĩa hiện thực xã hội chủ nghĩa.

Đây là điều Chekhov hoàn toàn không có cơ hội trải qua.

... Vì thế, hai người có hai "nước Nga"

Có thể nói hơi văn chương một chút: Chekhov viết nước Nga trước cơn bão. Nước Nga của những tỉnh lỵ buồn, nhà ga, bệnh viện, điền trang, trường học, phòng khách, những người trí thức thất vọng, những cô gái chờ đợi, những người đàn ông mơ một đời khác, những người biết đời mình đang trôi đi nhưng không biết làm sao giữ lại.

The Cherry Orchard, *Uncle Vanya*, *Three Sisters* và nhiều truyện ngắn của ông đều chứa một cảm giác đặc biệt: *một thế giới cũ đang tan ra nhưng thế giới mới chưa tới.*

Gorky viết nước Nga đang bước vào cơn bão. Ở đó có công nhân, người nghèo, người lang thang, cách mạng, nhà tù, lưu đày, phản kháng, lý tưởng, hy vọng, bạo lực.

Và sau 1917, nước Nga ấy biến thành một thế giới mới mà Gorky vừa tham gia xây dựng vừa có những lúc lo lắng về hướng đi của nó.

... Ai nổi tiếng hơn?

Nếu hiểu nổi tiếng trong lịch sử văn học thế giới, hai người nổi tiếng theo hai kiểu khác nhau.

Chekhov có vị trí đặc biệt vững chắc trong lịch sử truyện ngắn hiện đại. Ông ảnh hưởng sâu rộng đến cách các nhà văn thế kỷ XX xây dựng nhân vật, đối thoại, không khí, kết thúc mở, cốt truyện tối giản, "chuyện không xảy ra" nhưng lại có ý nghĩa rất lớn. Tên tuổi Chekhov còn đặc biệt quan trọng trong sân khấu thế giới qua: *The Seagull, Uncle Vanya, Three Sisters, The Cherry Orchard.* Britannica gọi ông là một trong những đại diện nổi bật nhất của chủ nghĩa hiện thực Nga cuối thế kỷ XIX và là bậc thầy của truyện ngắn hiện đại.

Gorky lại có một ảnh hưởng lịch sử – chính trị – văn học rộng hơn trong thế giới thế kỷ XX. *The Lower Depths* trở thành một tác phẩm sân khấu quan trọng quốc tế; *Mother* trở thành một trong những tiểu thuyết tiêu biểu của văn học cách mạng. Ảnh hưởng của Gorky còn được nhận thấy ở Bertolt Brecht và Eugene O'Neill; *The Lower Depths* vị trí đặc biệt có trong lịch sử sân khấu thế giới.

Tuy nhiên, ở thế kỷ XXI, Chekhov có lẽ được đọc như một nhà văn có tính phổ quát hơn, trong khi nhiều tác phẩm của Gorky được đọc nhiều hơn trong bối cảnh lịch sử, cách mạng và văn học Xô viết.

Đây là một khác biệt về cách di sản được tiếp nhận, chứ không phải một bảng xếp hạng giá trị.

... Ảnh hưởng đối với văn học Nga

Có thể hình dung hai con đường: Chekhov → truyện ngắn hiện đại → tâm lý → đời sống thường nhật → văn học thế giới, trong khi Gorky → văn học xã hội → văn học cách mạng → văn học Xô viết → chủ nghĩa hiện thực xã hội chủ nghĩa

Britannica ghi nhận Gorky là một trong những người kế tục quan trọng của Chekhov trong lĩnh vực truyện ngắn, nhưng đồng thời ông trở thành nhân vật trung tâm của văn học Xô viết về sau.

... Một khác biệt rất đáng chú ý: "không phán xét" và "muốn thay đổi"

Đây có lẽ là điểm sâu nhất khi đọc hai người. Chekhov nhìn thấy *con người đau khổ.* Ông không vội nói phải làm gì. Gorky nhìn thấy *con người đau khổ vì một hoàn cảnh xã hội*. Và ông muốn hỏi: Có thể thay đổi hoàn cảnh ấy không?

Cho nên Chekhov thường để lại cho độc giả *một câu hỏi*. Gorky thường muốn để lại *một lời kêu gọi*.

Chekhov: "Hãy nhìn kỹ con người này." Gorky: "Hãy nhìn xem con người này đang sống trong một thế giới như thế nào."

Hai câu ấy không loại trừ nhau. Thực ra, chúng bổ sung cho nhau rất đẹp.

14. Một cách nhớ thật ngắn

Nếu phải giảng cho học sinh phổ thông, tôi sẽ tóm hai nhà văn bằng *hai hình ảnh.*

Anton Chekhov — một căn phòng

Một người ngồi bên cửa sổ. Ngoài trời tuyết rơi. Một người khách đến. Hai người nói chuyện. Không có chiến tranh. Không có cách mạng. Không có án mạng. Không có biến cố lớn. Nhưng sau vài trang, ta bỗng nhận ra: *người ấy đã sống một đời cô đơn.*

Đó là Chekhov.

Maxim Gorky — một con đường

Một người đi bộ. Anh ta từng làm đủ nghề. Gặp công nhân. Gặp người lang thang. Gặp kẻ trộm. Gặp người bị xã hội khinh rẻ. Anh ta nhìn thấy nghèo đói và bất công. Rồi anh ta hỏi: "Tại sao con người phải sống như thế?" Và sau câu hỏi ấy là một câu hỏi lớn hơn: "Có thể thay đổi nó không?"

Đó là Gorky.

... Kết luận

Hai nhà văn đều viết về những con người bình thường, nhưng họ tìm thấy những điều khác nhau trong cái bình thường ấy.

Chekhov tìm thấy bi kịch kín đáo của đời sống cá nhân: một tình yêu không thành, một giấc mơ không thực

hiện được, một tuổi trẻ trôi qua, một con người sống bên cạnh người khác mà vẫn cô độc.

Gorky tìm thấy bi kịch xã hội của những con người bị dồn xuống đáy: nghèo đói, áp bức, nhục nhã, mất tự do và khát vọng vươn lên.

Chekhov là nhà văn của *sự tinh tế.* Gorky là nhà văn của *sức mạnh.* Chekhov nói nhỏ. Gorky nói lớn. Chekhov thường để khoảng trống cho độc giả suy nghĩ. Gorky thường muốn độc giả nhìn thấy một vấn đề xã hội. Chekhov đứng trước cuộc đời như một *bác sĩ:* quan sát, lắng nghe, chẩn đoán nhưng không vội kê toa. Gorky đứng trước cuộc đời như một *người đã từng lang thang qua chính những nơi ấy:* ông biết cái lạnh, cái đói, sự nhục nhã của những người dưới đáy, rồi biến kinh nghiệm ấy thành văn chương và cuối cùng thành một phần của lịch sử cách mạng Nga.

Và có lẽ câu nói ngắn nhất để phân biệt họ là Chekhov hỏi: "Con người đang sống như thế nào?" Gorky hỏi: "Tại sao con người phải sống như thế?"

Một người làm cho truyện ngắn trở nên sâu hơn; người kia làm cho truyện ngắn trở nên xã hội hơn. Và chính ở chỗ đó, hai con đường tưởng như khác nhau lại gặp nhau: cả Chekhov lẫn Gorky đều nhìn thấy phẩm giá của con người trong một xã hội đầy khổ đau.